

NUCCIO ORDINE

GEORGE STEINER,
L'HOSTE INCÒMODE

ENTREVISTA PÒSTUMA
I ALTRES CONVERSES

TRADUCCIÓ DE L'ITALIÀ
DE JORDI BAYOD

BARCELONA 2023

QUADERNS CREMA

TÍTOL ORIGINAL *George Steiner. L'ospite scomodo*

Publicat per
QUADERNS CREMA

Muntaner, 462 - 08006 Barcelona
Tel. 934 144 906
correu@quadernscrema.com
www.quadernscrema.com

© 2023 by Hereus de Nuccio Ordine
© de la traducció, 2023 by Jordi Bayod Brau
© d'aquesta edició, 2023 by Quaderns Crema, S.A.

Drets exclusius d'edició en llengua catalana:
Quaderns Crema, S.A.

Il·lustració de la coberta de Leonard Beard

ISBN: 978-84-7727-676-0
DIPÒSIT LEGAL: B. 16 083-2023

AIGUADEVIDRE *Gràfica*
QUADERNS CREMA *Composició*
ROMANYÀ-VALLS *Impressió i relligat*

PRIMERA EDICIÓ *octubre de 2023*

Sota les sancions establertes per les lleis,
queden rigorosament prohibides, sense l'autorització
per escrit dels titulars del copyright, la reproducció total o
parcial d'aquesta obra per qualsevol mitjà o procediment mecànic
o electrònic, actual o futur—inclouent-hi les fotocòpies i la difusió
a través d'Internet—, i la distribució d'exemplars d'aquesta
edició mitjançant lloguer o préstec públics.

TAULA

L'hoste incòmode 7

CONVERSES AMB GEORGE STEINER

L'entrevista pòstuma 65

Altres converses 82

Un científic frustrat 82

La ruptura amb *The New Yorker* 89

Corregir els errors del món:
sobre Sebastiano Timpanaro 96

La deriva d'Europa 102

Agraïments 107

Índex 109

A Piergaetano Marchetti,
venator sapientiæ.

L'HOSTE INCÒMODE

Sabem poques coses, però hi ha una certesa que ja no ens abandonarà: hem d'atenir-nos al que és difícil.

RAINER MARIA RILKE

*¿Tu verdad? No, la Verdad,
y ven conmigo a buscarla.
La tuya, guárdatela.*

ANTONIO MACHADO

I. LA PRESÈNCIA INVISIBLE D'UN «DUR CONTENDENT»¹

Dos anys després del seu decés, Steiner continua present a la meua vida i a la dels moltíssims lectors que el van estimar. Es tracta d'una presèn-

¹ Al llarg del llibre usem sempre que és possible les traduccions catalanes ja existents dels passatges citats; cal que el lector tingui en compte, però, que sovint les hem ajustat o modificat lleugerament per adaptar-les al context en què apareixen. (N. del T.).

cia invisible, d'una ombra discreta que ens acompanya silenciosament quan som al museu, a la biblioteca, a l'aula escolar o universitària, al concert de música clàssica o en un d'aquells cafès en els quals en George reconeixia els trets més significatius de la idea d'Europa.¹

Durant molts anys vaig tenir el privilegi de dialogar amb ell en les circumstàncies més variades. Després de la seva mort vaig trobar, en una carta que Francesco Petrarca va adreçar, l'any 1363, a Barbato da Sulmona, una descripció profunda i commovedora de com un amic, per molt lluny que estigui, pot continuar participant en la vida diària d'aquell que l'estima. Per descomptat, el poeta florentí pensa en una separació física entre dos amics, però les mateixes paraules poden servir perfectament per traduir el sentiment d'una absència més radical i definitiva. Llunyania o mort, tant se val. Fet i fet, «l'ànima és sempre lliure» i «res no pot evitar que ens abracem per mitjà de la imaginació».² És possible experi-

¹ George Steiner, *La idea d'Europa*, intr. de Rob Rie-men, trad. de Víctor Compta, Barcelona, Arcàdia, 2004, p. 17-19.

² Francesco Petrarca, *Le Familiari. Libri XXI-XXIV*, intr. de Vittorio Rossi i Umberto Bosco, trad. italiana

mentar proximitat sense veure l'altre. Sigui com sigui, les experiències compartides en nom de l'amistat perpetuen el vincle d'unió. No hi ha separació que pugui impedir «viure sempre l'un al costat de l'altre» «amb l'ànima i la imaginació»:

Si el destí ens impedeix viure junts, suplirem la nostra absència amb l'ànima i la imaginació, ja que això no ho pot impedir res; tu m'abraçaràs amb afecte i jo t'abraçaré a tu; cap dels dos viurà sense la companyia de l'altre cap dia, cap nit, cap viatge, cap vetllada d'estudi, cap xerrada, cap alegria, cap feina, cap descans.¹

La lectura d'un llibre, seure damunt l'herba enmig d'un prat, una simple conversa o qualsevol gest humil fet en algun moment del dia poden ser oportunitats precioses per sentir la presència silenciosa de l'amic absent, per continuar compartint-hi les mateixes passions i els mateixos interessos:

d'Ugo Dotti i Felicita Audisio, Torí, Aragno, 2009, t. v, xxii, 4, 2, p. 3130-3131 [hi ha trad. castellana: *Epistolario. Vol. II: Cartas familiares. Libros XVI-XXIV*, trad. de Francisco Socas, Barcelona, Acantilado, 2023 (en premsa)].

¹ *Ibid.*, xxii, 4, 3, p. 3130-3131.

Qualsevol llibre que l'un prengui, l'altre l'obrirà; on l'un posi els ulls, l'altre hi llegirà; onsevulla que l'un sigui a l'herba, hi sentirà la presència del company; cada vegada que comenci a parlar amb ell mateix o amb un altre, veurà com l'amic l'escolta atentament; en fi, faci el que faci, sigui on sigui, vagi on vagi, l'altre serà al seu costat.¹

I per a Petrarca, fins i tot «quan un dels dos hagi mort, l'altre en conservarà viva la memòria», fent tots els possibles perquè continuï encara amb vida.²

Però hi ha una cosa més: arran, precisament, de la pèrdua d'un mestre tan estimat he pogut comprovar en primera persona el profund valor de les pàgines magnífiques que Montaigne consagra al tema de l'amistat. He comprès fins a quin punt és important, en la vida d'un estudiós, haver tingut la sort de trobar grans interlocutors capaços de donar volada a les idees pròpies:

L'estudi dels llibres és un moviment lànguid i feble que no escalfa, mentre que la conversa ensenya i exercita alhora. Si converso amb una ànima forta i un

¹ *Ibid.*, XXII, 4, 4, p. 3130-3133.

² *Ibid.*, XXII, 4, 5, p. 3132-3133.

dur contendent, m'ataca pels flancs, em punxa per la dreta i per l'esquerra, les seues imaginacions esperonen les meues [...] Així com el nostre esperit es fortifica per la comunicació dels esperits vigorosos i regulats, no es pot dir quant perd i s'envileix pel comerç continu i la freqüentació que tenim amb els esperits baixos i malaltissos. No hi ha contagi que s'estengui com aquest. Sé per experiència suficient el pa que s'hi dóna.¹

I, en efecte, George Steiner, pel seu temperament natural, em va fustigar «per la dreta i per l'esquerra», em va agullonar «els flancs», em va fer entendre fins a quin punt l'encontre amb «durs contendents» pot donar vida a una «conversa [que] ensenya i exercita alhora». I, per això mateix, també és cert que de vegades l'amistat, com a lliure elecció de l'altre, pot crear lligams més forts i més íntims que els que s'estableixen amb un germà o amb la persona de qui estem enamorats («I a més, a mesura que es tracta d'amistats que la llei i l'obligació natural ens ordenen, hi ha molt menys que sigui resultat de

¹ Michel de Montaigne, «Sobre l'art de conversar», a *Assaigs. Llibre tercer*, trad. de Vicent Alonso, Barcelona, Proa, 2008, p. 229.

la nostra elecció i llibertat voluntària».¹ Com Montaigne ens recorda, lluny dels vincles biològics (no triem nosaltres els pares ni una germana) o amorosos (que sempre impliquen l'egoisme d'un desig eròtic), la «comunió» de la qual es nodreix l'amistat, evitant qualsevol tipus d'avantatge utilitarista, esdevé l'expressió més alta i noble de la gratuïtat. Per tot això, les forces impenetrables que lliguen d'una manera indissoluble dos éssers humans acaben per constituir un «misteri» insondable. Un enigma que Montaigne recull en una fórmula cèlebre—molt estimada i citada per Steiner—destinada a explicar la seva profunda amistat amb Étienne de La Boétie:

En l'amistat de què jo parlo es mesclen l'una amb l'altra [les dues ànimes] i s'hi confonen, amb una mescla tan general, que esborren i ja no poden retrobar la costura que les ha unides. Si se'm força a dir per què l'estimava, sent que això no es pot expressar sinó contestant: «Perquè era ell; perquè era jo». Hi ha més enllà de tot el meu raonament, i d'allò que en puc dir

¹ Michel de Montaigne, «Sobre l'amistat», a *Assaigs. Llibre primer*, trad. de Vicent Alonso, Barcelona, Proa, 2006, p. 308.

particularment, no sé quina força inexplicable i fatal, mitjancera d'aquesta unió.¹

En definitiva, l'amistat, com a «santa unió», troba en la «conversa» i la «comunicació» entre dues persones el seu «aliment» més elevat.² Així, l'amic absent romandrà sempre al nostre costat com una presència invisible i continuarà parlant-nos a través de les pàgines dels seus llibres o dels records compartits.

2. L'ENTREVISTA PÒSTUMA I LES ALTRES CONVERSES

Animat per amics i per alguns editors que em són molt propers, he decidit reunir en un petit llibre l'entrevista pòstuma i quatre converses publicades al *Corriere della Sera* al llarg dels anys: és una manera de salvar de l'oblit pensaments que, apareguts en les pàgines d'un diari, no haurien pogut evitar el destí habitual de l'obsolescència, imposat pel ritme trepidant de la crònica i de la novetat. Si la primera entrevista vol ser un

¹ *Ibid.*, p. 313.

² *Ibid.*, p. 310.

«comiat» als lectors i a la vida, amb una sèrie de reflexions autobiogràfiques a estones molt profundes i emotives, els altres diàlegs han de considerar-se testimoniatges lligats a circumstàncies ocasionals.

Ja en la idea mateixa d'«entrevista pòstuma» és possible reconèixer l'originalitat de Steiner, la seva capacitat de sorprendre sempre els seus interlocutors. Ell mateix va proposar-me l'entrevista en una de les nostres trobades a casa seva a Cambridge. Sentia la necessitat de revelar alguns «secrets» i de deixar certs missatges xifrats a persones que estimava i a amics amb els quals havia renyit. Sempre va lamentar no haver aplegat el valor i la força necessaris per refer els lligams trencats. És una entrevista confessional en la qual no falten observacions autocrítiques, anàlisis d'èxits i fracassos, de pèrdues i adquisicions. Qui sap quants episodis decisius queden aclarits i explicats en l'epistolari secret que en George va escriure durant anys, dia rere dia, anotant com en un diari les seves reflexions més íntimes sobre les amistats, els amors, el treball, la vida en general. A hores d'ara, llevat de la misteriosa destinatària, ningú en coneix el contingut. Caldrà esperar encara quaranta-vuit anys abans que les

portes de l'arxiu del Churchill College de Cambridge s'obrin a la curiositat dels estudiosos i dels admiradors que encara tinguin ganes de llegir-lo. Entre els quals, però, ja no hi seran els qui l'han conegut. És una elecció pensada per excloure, *de facto*, familiars i interlocutors amb els quals en George ha compartit l'existència. La «distància» temporal amb els esdeveniments narrats és la necessària per «protegir» els protagonistes inconscients d'aquest *journal intime*, organitzat com una col·lecció de cartes.

Les altres quatre entrevistes, en canvi, fan referència a episodis concrets de la seva llarga vida professional. A la primera, tot explicant com el seu interès per les ciències es remuntava a la joventut, en George narra les seves aspiracions vel·litoses de convertir-se en físic, frustrades de bon principi pel suspens en un examen de matemàtiques. A la segona, evoca els seus trenta anys de col·laboració amb la prestigiosa revista *The New Yorker* i la sobtada interrupció que es produeix a causa d'un litigi amb la seva directora, Tina Brown. A la tercera, revela la infinita admiració que va professar a Sebastiano Timpanaro, el gran filòleg clàssic italià que va inspirar el protagonista de la seva novel·la *Proves*, en la qual un

corrector de galeres es proposa eliminar l'error en els textos (a través de la filologia) i l'error en la història (a través del marxisme). A la quarta, finalment, tot narrant la jornada típica d'un nonagenari, manifesta la seva inquietud pel destí d'una Europa amenaçada per la xenofòbia i l'antisemitisme.

3. UNA EXTRAORDINÀRIA «VIS ORATORIA»

Durant un parell de dècades he tingut el privilegi d'escoltar molt sovint conferències de George Steiner en viu. L'elegant eloqüència, la veu apassionada, la rica gestualitat, la mirada penetrant han atret poderosament l'atenció del públic. Ni tan sols l'oient més distret i superficial ha hagut d'esforçar-se per percebre l'alegria d'una paraula que volia ser comunicada, que trobava la seva raó de ser precisament en la relació amb l'altre. Aquesta mena de fortuna no es concedeix a tots els crítics. De vegades l'entusiasme que suscita en el lector una pàgina escrita es converteix en una greu frustració quan es produeix un contacte directe amb l'autor.

Al meu entendre, en el cas de Steiner l'èxit no s'explica només per una *vis oratoria* extraordinària. La seva eloqüència es nodria de la passió per l'ensenyament, d'un desig profund de compartir amb el públic el seu amor a la literatura i al saber. I es tracta de consideracions que deriven de la meua experiència directa, de la verificació que he pogut fer moltes vegades sobre el terreny. M'agradaria evocar dues trobades que Steiner va tenir a Calàbria, fa molts anys, a l'inici de la nostra amistat, amb estudiants d'ensenyament secundari de Crotona i de Cosenza. En contacte, precisament, amb aquests joves—en un context molt distant de l'oficialitat i l'encartonament de les conferències—vaig veure en acció un orador capaç de portar a la màxima expressió totes les seves qualitats. A l'escenari del teatre Rendano de Cosenza, en el marc d'una taula rodona organitzada per l'Istituto Italiano per gli Studi Filosofici, Steiner va parlar de la importància dels clàssics a més de tres-cents estudiants que l'escoltaven en un silenci religiós. Com un nou Orfeu, va captivar l'auditori amb versos recitats de memòria o amb la lectura de passatges d'autors antics i moderns. Era del tot evident que aquelles paraules sonaven com el relat d'un testimoniatge

viscut, d'un itinerari personal marcat per l'amor a la lectura.

En aquelles dues trobades vaig descobrir després una sèrie d'elements que em van ajudar, retrospectivament, a entendre algunes pàgines dels darrers llibres de Steiner. Vaig adonar-me que moltes de les seves afirmacions—sovint fortament polèmiques—estaven també arrelades en la seva experiència com a alumne, primer, i com a docent, després (dos rols que prenem en un sentit ampli: de fet, per a qui concep la recerca i l'ensenyament d'una manera dinàmica, el veritable docent no pot deixar de ser mai estudiant). Es tracta de temes que contrasten profundament amb les pedagogies modernes que a partir de la dècada del 1980 han condicionat la política d'ensenyament a Itàlia i a diversos països europeus. M'agradaria intentar, de manera gens sistemàtica, discutir de nou algunes qüestions que retornen amb particular insistència a *Presències reals*, a *No Passion Spent* ('Passió intacta'), a *Errata* i a la recopilació de conferències *Lessons of the Masters* ('Lliçons dels mestres').